



KOVÁCS ANDRÁS

János Zsigmond fejedelem síremléke*

„Ultimus existens antiquis stemmatis heros”
Johannes Sommerus¹

A gyulafehérvári Szent Mihály Római Katolikus Főszékesegyház északi, Várdai Ferenc erdélyi püspök (1513–1524) által építtetett és Szent Anna tiszteletére szentelt mellékkápolnájában két azonos műhelyben készült, anyagában is azonos, szürkésfehér márványból faragott síremlék áll. Jagello Izabellának (1519–1559), I. János magyar király özvegyének és fiának, János Zsigmondnak (1540–1571) – II. János néven választott magyar királynak és az első erdélyi fejedelemnek – a tumbái ezek (1. kép). Jelenlegi helyükre csupán az 1967–1973 közötti restaurálás során kerültek.² Talán már a székesegyház 1715. év végén történt visszafoglalását követő átalakítások idején is, de 1743-ban³ már biztosan a székesegyház északi mellékhajójának utolsó, nyugati boltszakaszában állt a két felirat nélküli, üres szarkofág.⁴ A mellékhajó

* A tanulmány bővített és jegyzetelt változata a szerző *János Zsigmond fejedelem gyulafehérvári síremléke*. In: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra (szerk.): *A protestáns kisegyházak Magyarországon*. (A reformáció kincsei 3. köt.) Budapest, 2017. 26–28. című írásának.

¹ Sommerus, Johannes: *Epitaphium Joannis Secundi Electi Hungariae Regis*. Epitáfiumvers részlete. Idézi: Bod, Petrus: *Hungarus tymbaules, seu grata ac benedicti Hungarorum quorundam principum heroum magnatum toga et sago domi militiaeque insignium, virorum eruditione ac prudentia clarorum, feminarum honestatis fama, ac pietatis studio illustrium ex epitaphiis renovata memoria quam ex cineribus excitavit*. [Nagyenyed], 1764. 56–57.

² Bágyuj Lajos: *A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása*. Korunk, 37. évf. (1978). 12. sz. 1039.; újraközlése: *A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása*. In: uő: *Műemlék-helyreállítás Erdélyben. 1955–1973*. S. a. r., utószó: Sas Péter. Kolozsvár, 2012. 85–91.; Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Budapest, 1985. 301.

³ „In aditu templi ad sinistrum latus, visuntur in simili tumulo cineres Reginae Isabellae Polonae: ponē hanc, Stephani Zapolyja ejus filii; qui ad memoriam Patris, Hungariae Regni, sed multum degener, Joannes II. dici voluit; arianismo enim Pseudo Aulici ac Medici sui Blandrata contaminatus, miserē interiit. Eodem tractu legitur nigro incisa marmori sequens inscriptio quam insignis Poeta moriens sibi accinuit, cum ignoto titulo: Megerechen Ar. Co. De se ad lectorem...” Fasching, Franciscus: *Nova Dacia*. Claudiopoli, 1743. 55–56.; idézi: Mikó Árpád: *Két világ határán (Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericeai János síremléke)*. *Ars Hungarica*, 11. évf. (1983). 1. sz. 55–56.

⁴ Faschingnak az „in aditu templi” kifejezése tartalmában tökéletesen egyezik a székesegyház rendelkezésemre álló leltáraiban feltűnő szöveg változataival: „In fine [sc. Occidentali – KA] navis mausolea quaedam signanter vero Isabellae reginae Joannis Zápolya conjugis, ex altera parte [sc. Meridionali – KA] vero, prope Archivum Capitulare [sc. prope turrim – KA] Corvini Hungyadiorum, complura item marmoris nigri frusta ex quibus aliqua inscriptiones quosdam excisas continent.” *Inventarium totius suppellectilis Cathedralis ecclesiae Carolinae Albensis in Magno Transilvaniae Principatu anno 1784 mense Februario confectum*. Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban: GYÉL) 7119g. Változatai az 1772. évi (GYÉL 7119), 1775. évi (GYÉL 7119c), 1777. évi

1900-as évek elején készült fényképén a két síremléket még farács is védte,⁵ amit azután a Möller István-féle restaurálás során felszámoltak.

Ez sem volt azonban az eredeti helyük. Az ulmi Martin Zeiller (1589–1661) szerint ugyanis 1632-ben Izabella és fia síremléke a székesegyház szentélyében állt.⁶ Martin Zeiller azonban valószínűleg egy korábbi szemtanú, az ugyancsak ulmi Veit Marchthaler (1564–1641) leírásából merített, aki az 1589-et követő években, valamikor 1592 és 1595 között járhatott Gyulaféheváron, és leírásából kiderül, hogy a szentélyben találta János király özvegyének, Izabellának és fiának fekete bársonnyal letakart síremlékét.⁷



1. kép

János Zsigmond és Izabella síremléke. Gyulaféhevár, Római Katolikus Főszékesegyház
(Mihály Ferenc felvétele)

(másolata 1810-ből: GYÉL 7119.), 1850. évi (GYÉL 7119 n) leltárakban; Entz Géza: *A gyulaféhevári székesegyház*. Budapest, 1958. Történeti Források (a továbbiakban: TF) 217. sz.

⁵ Entz: *A gyulaféhevári székesegyház*, 171. kép.

⁶ „Im Chor ligen Isabella, des Waywoden Johannis, so König in Ungarn sein wollen / Gemehlin / unnd ihr Sohn Johannes II wider welche Keyser Ferdinand der I. zu friegen gehabt.” Zeiller, Martinus: *Itinerarium Germaniae Novae Antiquae. Teutsches Reysbuch durch ...* [Deutschland, Das XXIX. Kapitel]. Strassburg, 1632. 587.

⁷ „...im Chor ist König Johan: hinderlassene gemahlin Isabella und Sohn Johannis II. regis Hung: Principis Transilvaniae [143v] Monumentum, so mit schwarzen Samett bedekt...” A kézirat kiadását előkészítő Németh S. Katalin szíves közlése.

Erdélyi s a székesegyházban is jártas szerzőink, Szamosközy István (1570–1612)⁸ és az ő információit is átvevő Bethlen Farkas (1639–1679), aki még szintén az eredeti helyén láthatta a síremlékeket, nemcsak megerősítik az ulmi szerző tanúságát,⁹ hanem tőlük tudjuk azt is, hogy Izabella síremléke mellé, a főoltárral [főoltárhellyel? – KA] szemben, a szentély hossz tengelyétől kissé balra [északra – KA] került fiának a sírja.¹⁰ Az utóbb említett szerző örökítette meg – kétségtelen bizonyóságként a sír időközben bekövetkezett feltörésének és kirablásának is – annak az ötvösművű, aranyozott réztáblának a latin szövegét, melynek a halott János Zsigmond mellé helyezve kellett tanúsítania identitását az égiek előtt:¹¹

Serenissimus Princeps Dominus Joannes Secundus, Serenissimi olim Joannis Regis Hungariae, Dalmatiæ, Croatiae etc. filius, ex Isabella Regina Sigismundi Regis et Bonæ Reginae Polonorum filia prognatus, Dei gratia electus Rex Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiae, etc. dono lingvarum, puritate vitæ, praesenti animo, bellica prosperitate, et Martis stratagematibus, ac cunctis heroicis virtutibus ornatus divinitus, Patriæ et veræ pietatis amans, Anno ætatis suæ XXXI. die XIII. Martii, hora tertia ante auroram, summo cum sui desiderio suorumque luctu, colicis doloribus

Fenséges Második János Fejedelem Úr, a néhai fenséges Jánosnak, Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királyának Izabella királynőtől, a lengyelek Zsigmond királyának és Bona királynéjának leányától született, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. választott királya, isteni sugallatból a nyelvek adományával, az élet tisztaságával, lélekjelenléttel, hadi szerencsével és Mars fortélyaisal, és minden hősi erénnyel ékesített fia, a haza és az igazi kegyesség kedvelője, korának XXXI. esztendejében, március XIV. napján, a hajnal előtti harmadik órában, övéinek

⁸ „Sepultus est Albae, in aede urbis maiore, proxime matrem ad dextram, nouo posito monumento.”; „Ubi [sc. Albae Iuliae – KA], in Basilica urbis maiore, ad tumbam perventum est, quae e regione arae maioris ad sinistram sita est, ...” Szamosközy István történeti maradványai. 1. köt. Kiadta: Szilágyi Sándor. Budapest, 1876. (Monumenta Hungariae Historica Scriptores 28.) 108., 119.; Megyericsei János ugyanott található sírlapjáról: „In templo Albensi maiore, pavimento insertus lapis qua itur ad maius altare...” Vö. Barabás Miklós: Megyericsei János kolozsi főesperes. Erdélyi Múzeum, 24. évf. (1907) 115–121. Idézi: Balogh Jolán: Erdélyi renaissance. 1. köt. Kolozsvár, 1943. 249–250.

⁹ „...; ubi in Basilica urbis majore ad tumbam perventum esset, quae e regione arae maioris ad sinistram sita est, peracto panegyrico, corpus in novo monumento matri proximo est reconditum; ...” Bethlen, Wolfgangus, de: Historia de rebus Transilvanicis. Vol. 2. Cibinii, 1782. 227–229.; Bethlen Farkas: Erdély története. 2. köt. Ford.: Bodor András. Jegyz.: Kruppa Tamás. Budapest–Kolozsvár, 2001. 341–342.

¹⁰ Ezek tükrében nyilvánvaló, hogy eredetileg Megyericsei János sírköve is a főoltárhoz vezető tengelyben volt a szentélynégyzet padozatába süllyesztve, s hogy Fasching vele kapcsolatos 1743-as állítása valószínűleg korábbi, illetve egykorú információk összeolvasztásából származik. Megszívlelendő tehát Mikó Árpád Két világ határán (Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremléke) című munkájában megfogalmazott gyanakvása Faschingnak a sírlap „fekete márvány” anyagára utaló kitételével kapcsolatban, mert azt valószínűleg a templomhajó végében hányódó fejedelmi síremlékek töredékeire vonatkozó valamilyen leírás is inspirálhatta. Így kétséges – bár az általa közölt hiteles felirat miatt teljesen ki nem zárható – a tudós jezsuitának a Megyericsei-sírlap 18. századi áthelyezésére utaló információja is.

¹¹ Bethlen: Historia, 210–211.; Bethlen: Erdély története, 332.; Jakab Elek: Kolozsvár története. 2. köt. Budapest, 1888. 194. A temetésre vonatkozóan vö.: Kemény József – Nagyajtai Kovács István: Erdélyország Történeti Tára. 1. köt. Kolozsvár, 1837. 106. 5. sz.; Jakó Klára: Adalék fejedelmek temetkezésének a kérdéséhez. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 1996. 238.

morbis epilepticis diu conflictatus, acerba morte raptus est, in quo semen Regium gentis Hungaricae heu plane extinctum est, vereque cecidit corona capitis nostri, ac Imperium ad exterarum gentes delatum, Anno a Christo nato M. D. LXXI.

legnagyobb veszteségére és gyászára, miután sokáig küszködött kólika-fájdalmakban és epileptikus betegségekben, elraboltatott és kíméletlen halál által, akivel a magyar nemzetség királyi magva, jaj, teljesen megszakadt, és fejünk koronája valóban lehullott, a hatalom pedig külső nemzetekhez sodródott, Krisztus születésétől az MDLXXI. évben.

Az idézetek előtt, 1565. április 6. után, hat évvel Izabella halálát követően, de még fia életében a fejedelem olasz testőrparancsnoka arról számolt be, hogy a királyné szerény korporsója a székesegyház egyik távoli és sötét zugában található, nyilván síremléke elkészültére várva.¹²

A nagybeteg uralkodó maga – 1567-ben kelt és később már nem változtatott végrendeletében az előbbi adatunknak némileg ellentmondva, esetleg a síremlék történetének egy újabb fejleményét is tükrözve – úgy fogalmazott, hogy „... testét királyi méltóságának kijáró és a fejedelmeket, kiknek véréből származónak és világra hozottnak magát ismeri, hasonlóképpen vérszerinti rokonait, rokonságát, atyjafiait és barátait megillető tisztelettel tisztességesen eltemetni és elhelyezni parancsolja Gyulafehérvárott, felejtethetetlen szentséges néhány fenséges anyjának a sírja közelében.”¹³ Vélelmezhető tehát, hogy anyjának sírja akkor már a szentélyben lehetett.

A síremlékek elmozdításának pontos idejét nem ismerjük. Valószínű, hogy a szentélynégyzetből a székesegyház 1715. évi visszafoglalása után, már Mártonffy György püspök (1713–1721) idejében, akár 1719-ben, az új berendezés felállítása, akár a szentély alatt létrehozott kriptá építése¹⁴ kapcsán is kikerülhettek. Kétségtelen ugyanis egyrészt, hogy a szentély alatti kriptá és a négyezetből a kriptába vezető eredeti, ma már nem létező lejárati létré-
hozásának idején a síremlékek akadályozták volna a munkálatokat, másrészt pedig – elég Fasching fentebb idézett véleményére hivatkoznunk – a 18. században az „arianizmussal megfertőzött” János Zsigmond síremléke aligha maradhatott meg a liturgikus szempontból

¹² Gromo, Giovanni Andrea: *Compendio del tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano et di tutte le cose notabili d'esso regno*. Apulum, vol. 2. (1943–1945) 174–175. Vö.: Mikó Árpád: *Báthory István király és a reneszánsz művészet Erdélyben (1576–1586)*. Művészettörténeti Értesítő, 37. évf. (1988) 121.; Kovács András: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai (1565–1715)*. In: Diósi Dávid – Marton József (szerk.): *Catholice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Budapest–Kolozsvár, 2018. 32.; uő: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai (1565–1715)*. In: Kiss Erika – Zászkaliczky Márton – Zászkaliczky Zsuzsánna (szerk.): *Ige-Idők. A reformáció 500 éve*. Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26–november 5. 1. köt. Tanulmányok. Budapest, 2019. 341.

¹³ „...corpus vero iussit pro regia dignitate et principum, quorum sanguine oriundum aeditumque se cognoscit, item consanguineorum, affinium, cognatorum amicorumque suorum digno respectu honorifice sepeliri et locari Albae Iuliae prope sepulchrum sacrae olim Mgtis regiae matris suae desideratissimae.” Heckenast Gusztáv: *János Zsigmond végrendelete (1567)*. In: Galavics Géza – Herner János – Keserű Bálint (szerk.): *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*. Szeged, 1990. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10.) 157.

¹⁴ Entz: *A gyulafehérvári székesegyház*, TF 86.; „...Szent Mihály főangyal tiszteletére emelt székesegyház főoltára alatt levő új sírboltban...” – Vö. Karczfalvi báró Mártonfi György erdélyi püspök végrendelete. Kelt: Károlyfehérvárott, 1721. szept. 5. Közli: Temesvári János: *Hét erdélyi püspök végrendelete*. Cluj–Kolozsvár, 1931. (Erdélyi Tudományos Füzetek 34.) 36.

ismét felértékelődött főoltár előtti térben. A szentélynégyzetben ma a két egymással átellenben álló, hatülékes barokk kanonoki stallum található; a források szerint ezek Batthyány Ignác püspöksége (1780–1798) alatt nyerték el végső formájukat, valamilyen előzményük azonban már 1744-ben elkészült.¹⁵ A belső átalakítások miatt egyébként nem maradhattak meg eredeti helyükön, a kereszthajónak a szentéllyel szomszédos négyzetében a középkori székesegyház jótévőinek számító Hunyadiak síremlékei sem. A négyzet átrendezését a diadalív-pillérek mellékoltárainak a felállítása is szükségessé tette. Az ottani síremlékek is akkor kerülhettek mai helyükre, a déli mellékhajó nyugati végébe, a toronyaljba költöztetett káptalani levéltár bejárata elé.



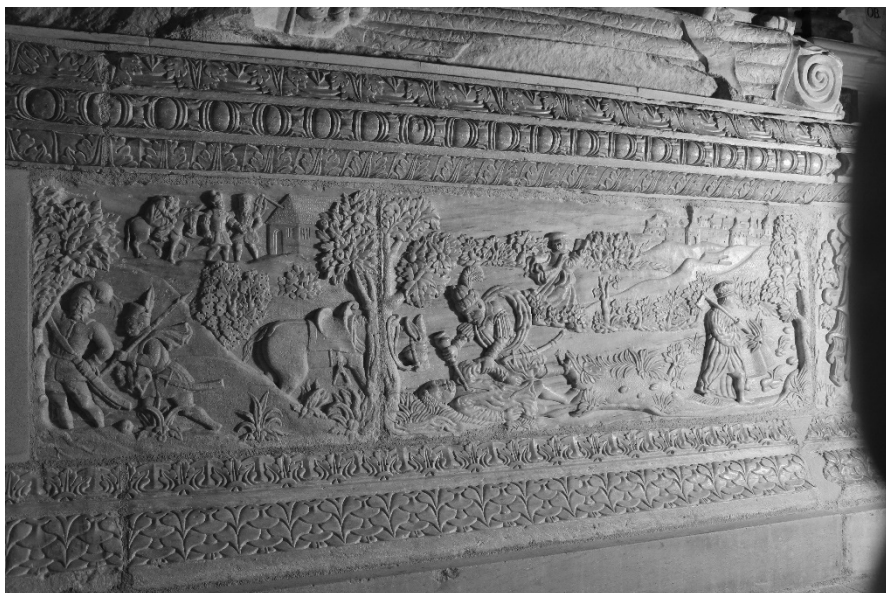
2. kép

Izabella síremléke (Mihály Ferenc felvétele)

A két síremlék formája igazolja az elhelyezésükre vonatkozó, 16–17. században keletkezett írott források tanúságát. Izabella királyné ferde fedlapú síremléke a szentélynégyzet északi oldalfalának támaszkodott, fedlapja ugyanis, ahogy azt keskeny oldalainak formája is bizonyítja, rézsűsen, északról a néző felé lejtve mutatta a ravatalképek ünnepélyes kompozícióit idéző beállításban, díszruhába öltöztetett, diadémmal koronázott, jobbában jogart, baljában kendőcskét tartó fekvő alakját, a lábánál található szimmetrikusan ívelt, volutákkal díszített, négyelt (1. Sforza, 2. Szapolyai, 3. hármas halmon kettős kereszt, 4. a dalmát leopárdok) pajzsban zárt, gyöngyökkel ékesített koronájú címerrel, mellette, a címertani baloldalon pedig kisebb, különálló tárcsapajzsban a Jagelló-címerrel (2. kép). Minthogy a szemlélő csak a két rövid oldallapot és a déli, hosszú oldalt láthatta, a tumba készítője ezeket díszítette. A két rövid oldalon, egy-egy domborműben ábrázolt, kiterjesztett szárnyú puttó félalakja látszik alátámasztani a fedlapot és tartani a kidomborodó manierista kártusba foglalt, üres, eredetileg talán festett sírfelirat számára fenntartott tükröt. A déli oldallapra a szobrász kétségtelenül német, de mindeddig azonosítatlan előkép (metszet?) nyomán az *irgalmas*

¹⁵ Entz: *A gyulafehérvári székesegyház*, TF 175., 183–186.; Mihály Ferenc: *A gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyház faberendezésének restaurálása*. In: Knecht Tamás (szerk.): *Élő múltunk. A gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyház és érseki palota*. Kolozsvár, 2012. 126–137., különösen 129–130., 132.; Terdik Szilveszter: *A gyulafehérvári székesegyház barokk berendezése*. In: Knecht (szerk.): *Élő múltunk*, 121–123.; Terdik Szilveszter: *Újraolvasott források – adatok a gyulafehérvári székesegyház keleti része 18. századi berendezésének történetéhez*. In: Papp Szilárd (szerk.): *A gyulafehérvári székesegyház főszentélye*. Budapest, 2012. 211–220.

szamaritánus történetét (Lk 10, 25–37) faragta ki (3. kép). A dombormű előképe stílusában, főalakjainak elhelyezésében és olyan részleteiben, mint az olvasásba mélyedt pap, a fejszájével a vállán siető lévita, a szablyáját éppen a hüvelyébe csúsztató rabló alakja, valamint a vendégfogadó-céger kocsikereke leginkább a nürnbergi Georg Pencz (1500–1550) 1543-as,¹⁶ további részleteiben és kompozíciójában pedig a nála jóval fiatalabb, ugyancsak Nürnbergben tevékenykedő Jost Amman (1539–1591) 1564-ben készült metszetéhez¹⁷ közelítő kompozíció lehetett. Eltérések főleg az alakok elrendezésében, a szereplők „keletiesebb” öltözködésében a részleteiben, a kép középtengelyét meghatározó fa koronájában domborodó almákban mutatkoznak.



3. kép

Az irgalmas szamaritánus története. Izabella királyné síremléke (Mihály Ferenc felvétele)

Izabella királyné elhunyt fiának vízszintes fedlapú síremléke eredetileg mellette, a szentély hosszanti középtengelyének vonalától balra, szintén északra állhatott. Az ifjú fejedelem síremlékének lépcsőzetesen alakított, sekély, pikkelyszerű levelekkel díszített, profilozott talapzaton álló kőládáját gazdagon tagolt, akantuszos kima és szíma közé fogott, tojássoros pálcával szegett kőlap fedi, tetején az elhunyt gravírozott díszítésű rákpáncélba öltöztetett, fején, mellén, balkezén és lábfejein erősen sérült fekvő alakjával (4. kép). Térdvasait egy-egy sörényes oroszlánmaszk díszíti. Az elhunyt fejedelem karjaira zsinórok hurkolódnak. Ezek a jobb válla alatt előbukkanó ruhadarabhoz, egy, a mindennapok szokásaitól eltérő módon

¹⁶ Bartsch, Adam: *Le peintre-graveur*. Bd. VIII. Wien, 1808. 339. 68. sz.

¹⁷ *Neuwe biblische Figuren des Alten und Newen Testaments ... geordnet ... durch ... Johann Bock-sperger von Saltzburg ... und ... Jos Amman von Zürich*. Frankfurt am Mayn, MDLXIII. N II. On-line elérés: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105511026/f117.item> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 17.)

„ráadott” köpenyhez tartoznak.¹⁸ A tumba hosszanti oldallapjain a talapzat fölé furcsán kiugró, ékként találkozó, volutákra támasztott veretdíszes, egymástól részleteikben is eltérő manierista hermak (egyikük elpusztult, tömegét a modern restaurálás jóvoltából csupán méreteit idéző kőhasáb érzékelteti) határolják a kétségtelenül fametszetes kompozíciókról felnagyított s a minta apró, kőfaragványban nehezen érvényesülő részleteihez is szemmel láthatóan hűségesen ragaszkodó, domborműben ábrázolt jeleneteket. A tumba rövid oldalait egy-egy négyszögletes, belül asztragalba, kívül manierista veretdíszbe foglalt, leveles, bogyós ágacskákból komponált téglalap alakú kártus díszíti, a keleti, láboldali közepén gyémántkváder domborodik (5. kép), csupán a nyugati oldal kártusát tartották fenn annak idején a tervezett felirat számára.¹⁹



4. kép

János Zsigmond síremléke (Mihály Ferenc felvétele)

A síremlék hosszoldalain ábrázolt két ostromjelenetnek az Alpoktól északra keletkezett, feltehetően azonos kéztől származó fametszet-előképét mindaddig nem sikerült azonosítani. Egy dilettáns feltevés szerint²⁰ a hadadi csatát ábrázolná az egykori északi (jelenleg: keleti) oldal domborműve. A feltevés gyermeketeg történeti műveltségű kiöltője – jobb elképzelés híján – János Zsigmond uralkodásának egy a választott király távollétében megívott s az erdélyi csapatok súlyos vereségével végződött összecsapását, a hadadi csatát (1562. március 4.) választotta s nevezte ki önkényesen a síremléket díszítő egyik dombormű témájává. Hasonló módon járt el egy másik azonosítási javaslat szerzője is.²¹ Ő a két domborműben Kővár ostromának mindjárt két mozzanatát vélte azonosítani. Kővárat 1567-ben János Zsigmond jelenlétében foglalták el a Bebek György vezette erdélyi csapatok. Az azonosítás ebben az eset-

¹⁸ Az elhunyt fejedelem holttestén a koporsóban vörös karmazsin ruha és fekete palást volt. Vö. Kemeny – Nagyajtai Kovács: *Erdélyország Történeti Tára*, 106.

¹⁹ A síremlékről Cserna Károly által készített, 1897 előtti rajzon a fedlap fordítva áll. Vö. <https://dka.oszk.hu/006300/006397> (letöltés: 2020. jún. 29.). Lehetséges, hogy a hiba a rajzolóé, mert a fedlap 1963-ban, a síremlék utolsó költöztetése előtt is a mostani helyzetében volt. Vö. Sebestyén Gh. și V.: *Arhitectura renașterii în Transilvania*. București, 1963. 73. 41. kép.

²⁰ Vö. a 3. jegyzettel.

²¹ <https://www.cetati.medievistica.ro/pagini/Castelani/texte/reprezentari%20cetati/reprezentari%20fortificatii.htm> s. v. *Alba Iulia*. (utolsó letöltés: 2020. szeptember 17.)

ben is az elhunyt személlyel kapcsolatos történés önkényes kiválasztásán alapszik. Nyilvánvaló, hogy nem elég a két eltérő domborműhöz János Zsigmond uralkodása alatt lezajlott csatát vagy ostromot társítani, a társítást a dombormű részleteivel alá is kell támasztani; bizonyítani például, hogy azonosítatlan előképeik valóban Erdélyhez, s ott éppen a kiválasztott helyhez kötődnek.



5. kép

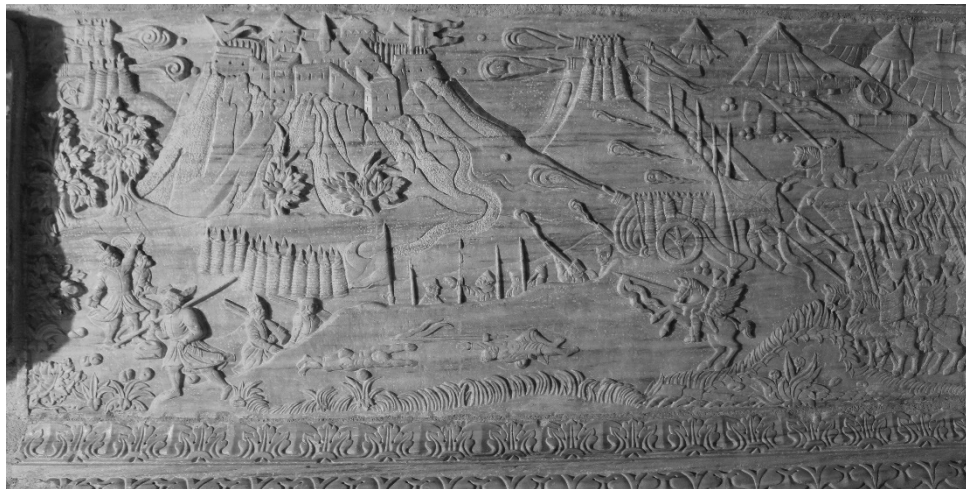
János Zsigmond síremléke, keleti (jelenleg déli) oldal (Mihály Ferenc felvétele)

Mindkét kompozíció (6. és 7. kép) egy-egy vár ostromát ábrázolja, földdel töltött vesszőfonatos kasok közé állított kerek, lafettás ostromágyúkkal – az ágyúk torkán kiömlő füstfelhővel, sőt az éppen kilőtt és a cél felé repülő golyóbisokkal –, kanócot emelő tüzerekkel, páncélos, hegyes csúcsú, ellenzős,²² a 16. század második felére jellemző nyitott sisakot viselő, kopjákkal felfegyverzett lovasok és lándzsás, alabárdos, helyenként lőfegyvert is használó, plundranadrágos gyalogosok összecsapó alakulataival. Középen, akárcsak a kép előterében kézitusába keveredett gyalogosok mellett, megcsonkított holttestek és levágott emberi testrészek hevernek. Különleges részlettel csupán az egykori déli (jelenleg nyugati) oldal domborművén találkozunk: jobb szélén félreismerhetetlen lengyel szárnyas huszárok, illetve nyitott sisakot és huszárokra jellemző pajzsot viselő, csizmás, sarkantyús lovagok sorakoznak az ostromlók András-keresztes, illetve három vízszintes sávból álló zászlaja mögött (8. kép). A vár ormán itt az ostromlottak latin (?) kereszttel osztott fecskefarok alakú (a másik domborművön ezzel szemben vízszintesen sávozott, háttérben pedig ugyanolyan, illetve szembefordított, egymástól eltérő, parabolyszerű görbékkel díszített) zászlóját lobogtatja a szél. Az ostromjelenet a Báthory István lengyel király (1576–1586) uralkodása alatt önálló fegyvernemként hadrendbe szervezett, de kétségtávol korábban is létezett – így elméletileg korábbi ábrázolásokon is előfordul – nehézlovak szereplése révén mindenképpen lengyel vonatkozású, ha metszetelőképét nem is sikerült mindeddig feltalálnunk. Az egykori északi oldalon található dombormű stílusában, különösen ábrázolásainak részleteiben közel áll egy névtelen metszethez, amely a hétéves vagy első északi (ún. háromkorona-) háború (1563–1570) egyik mozzanatát, a svéd Älvsborg várának II. Frigyes dán király (1559–1588) általi ostromát ábrázolja.²³ Minthogy ennek az első balti háborúnak a dán király szövetségeseként

²² Kalmár János: *Régi magyar fegyverek*. Budapest, 1971. 47., 53–54., 87., 91., 95. kép.

²³ https://wikivisually.com/wiki/1563_in_Sweden (utolsó letöltés: 2020. március 29.)

részese volt János Zsigmond nagybátyja, Zsigmond Ágost lengyel király (1548–1572) is, nem kizárt, hogy az elhunytáig királyi rokona egyedüli utódának és örökösének számító János Zsigmond síremlékének a domborműveit is ilyen, lengyel vonatkozású forrásból származó metszetelőképek inspirálták.



6. kép

János Zsigmond síremléke, déli (jelenleg nyugati) oldal (Mihály Ferenc felvétele)



7. kép

János Zsigmond síremléke, északi (jelenleg keleti) oldal (Mihály Ferenc felvétele)

Az elhunyt uralkodó feje két egymásra helyezett bojtos, érzékletesen faragott rombusz-, illetve leveles-mintás szövésű anyaggal borított vánkoston nyugszik, lábánál rákos mellvért és zárt, ugyancsak gravírozott díszítésű, aprólékosan kidolgozott, tarajos és tarkókorongos sisak látható. Feje mellé balra zárt, gyöngyökkel és ékkövekkel díszített, az Izabellához hasonló uralkodói koronát, jobbra pedig nóduszból kinövő, egyenlőszárú mankós kereszttel ékesített országalmát faragtak. Jobbja a vállának támasztott uralkodói jogart, balja hosszú, egyenes kardjának hüvelyét fogta. A kardmarkolat méretére a keresztvas fölött, illetve a vállvértén fennmaradt csontokból következtethetünk. Az uralkodói jelvények közül csupán az

erősen rongált jogar fejének a keresztmetszete utal valamennyire a lengyel királyok egykori jelvényére, s tűnik hasonlónak az Izabella síremlékén ábrázolt jelvényhez is. Az elhunyt jobb lába mellett puttó tartja a négyelt, erőteljes volutákban kicsúcsosodó, manierista pajzsot, melynek első és harmadik negyedében a koronás Jagelló-sas, illetve a Magyar Királyság vágásos címere domborodik, míg a másodikban és a negyedikben a Nap és Hold felé ágaskodó, hármashalomból kinövő farkas, illetve az ágaskodó egyszarvú utal a Szapolyai-ház címerére. Férfi halottakat megillető vicsorgó oroszlán ágaskodik az elhunyt bal lába és kardja mellett, mögötte – funkciótlanul – a címertartó puttó párja is feltűnik.



8. kép

Lengyel szárnyas huszárok. János Zsigmond síremléke (Mihály Ferenc felvétele)

A két szarkofág elhelyezése véglegesítette az erdélyi fejedelmek udvari templomává vált székesegyház kiemelkedő jelentőségű síremlékeinek a helyét: a kereszthajónak a szentéllyel szomszédos négyzetében álltak ugyanis a Hunyadiak síremlékei, mellettük pedig Martinuzzi (Fráter) Györgynek a Giovanni Battista Castaldo által állíttatott sírlapja. A későbbiekben ide került Bocskai Erzsébetnek, Báthory Kristóf erdélyi vajda (1576–1581) feleségének síremléke is. Ide temethették kettejük korán, 1576-ban elhunyt fiát, Miklóst is. Sírlapjának címeres, a sírvers egy részét is tartalmazó töredékét a legutóbbi restaurálások során az előcsarnok padozatában fedezték fel.²⁴ Fráter Györgynek a főhajó közepén („in mezzo la nave

²⁴ Szeredai, Antonii, de Szent-Háromság: *Collectio continens tabulas vetustorum ac recentiorum monumentorum ... Albae Carolinae*, 1791. 49.; Balogh: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek*, 302.; Emödi Tamás: *Varkoch Tamás és Báthory Miklós síremléke* című előadása, amely a Teleki László Alapítvány által szervezett, *A gyulafehérvári székesegyház és érseki palota kutatásának és helyreállításának*

maggiore della chiesa”),²⁵ más forrás szerint a diadalív északi félpillérének közelében („*ad columnam chori ex parte Evangelii*”) ²⁶ emelt síremlékétől mintegy két ölnyre – így egy harmadik kútfő²⁷ –, de valószínűleg inkább a kereszthajó déli apszisába, egyazon sírba temették 1599-ben Báthory András fejedelemet (1599) és 1594-ben Szamosújvárott kivégzett bátyját, Boldizsárt. A századfordulós pusztítások után ehhez az öröklött elrendezéshez igazodtak azután Bocskai István, az iktári Bethlen fejedelmi család tagjai, valamint a Rákócziak síremlékeinek elrendezésében is.²⁸

Ha a felsorolt személyek felekezeti hovatartozását nézzük, igencsak tarka képet kapunk: a Hunyadi család 15. században elhunyt tagjai, Izabella királyné (megh. 1559) és Fráter György (megh. 1551), valamint a két Báthory-testvér katolikusok, Bocskai Erzsébet (megh. 1581), akárcsak bátyja, István fejedelem (megh. 1606) református volt, kálvinisták voltak továbbá az iktári Bethlen család tagjai, Gábor fejedelem (megh. 1629) és neje, Károlyi Zsuzsanna (megh. 1622), az öccse, István (megh. 1648), továbbá az unokaöccse, ifj. Bethlen István (megh. 1632), akárcsak a Rákóczi család Gyulafehérvárott eltemetett tagjai, id. György fejedelem (megh. 1648) és két kisebbik fia, Ferenc (megh. 1632), valamint Zsigmond (megh. 1652). Közülük egyedül János Zsigmond volt az unitárius vallás híve. Ez a székesegyház korabeli történetének kronológiáját híven körvonalazó „ökuménikus” tarkaság szorosan összefügg a János Zsigmond uralkodása alatt és után bekövetkezett, a reformációval kapcsolatos fejleményekkel.

A reformáció terjedése az erdélyi egyházmegyét a 16. század második negyedében érte el. Kanonokjainak egy része a protestantizmus újításait választotta. Ez a folyamat azután erősödött fel, hogy 1556-ban az országgyűlés szekularizálta s az Erdélybe visszatért Izabella és János Zsigmond eltartására kincstári birtokká tette az erdélyi püspökség és a káptalan javait. Az özvegy királyné és tizenhatodik életévét taposó fia abban az időben katolikusnak vallotta magát. 1557 júniusában a tordai országgyűlésen megegyezésre biztatták mindkét táborhoz tartozó s őket patrónusukként tisztelő alattvalóikat. Az uralkodói álláspont alig módosult Izabella halála után, szinte a tridenti zsinat végéig (1563. december 4.), mindaddig, amíg remélteni lehetett valamilyen kompromisszumos álláspont elfogadását a katolikus egyház és az evangélikus nézeteket valló, különböző protestáns irányzatok között. A fiatal, az evangélikus vallás hívévé lett uralkodó csak 1564 áprilisában szüntette meg a miséket a gyulafehérvári székesegyházban, a következő év folyamán pedig kimondták a „szebeninek” nevezett (szász) evangélikus és a „kolozsvárinak” nevezett (magyar) református egyház szétválását; az utóbbi püspöke pedig Dávid Ferenc – 1564-től az ifjú király udvari prédikátora – lett.²⁹

A felekezeti intézményesülés azonban váratott magára, s a következő években az uralkodó még mindig hitviták útján remélte elősegíteni a megegyezést időközben már egymás

sának újabb eredményei című, 2002. június 4-i konferencián hangzott el; Teleki Gábor: *A székesegyház és érseki palota helyreállítási munkálatai az 1960-as évektől 1999-ig*. In: Knecht (szerk.): *Élő múltunk*, 47.

²⁵ Centorio, Ascanio, degli Hortensi: *Commentarii della guerra di Transilvania*. Vinegia, 1566. 148.

²⁶ Az 1826. évi leltárban. Idézi: Entz: *A gyulafehérvári székesegyház*, 214.; Balogh: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek*, 306.; Kovács: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai*, 34.

²⁷ Balogh: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek*, 306.

²⁸ Szabó Péter: *Térszimbolika a gyulafehérvári főtemplomban. Rekonstrukciós kísérlet a fejedelmi sírok eredeti helyének meghatározásához*. Ars Hungarica, 34. évf. (2006) 1. sz. 19–28.; Kovács: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai*, id. mű.

²⁹ Az egész folyamat érzékletes összefoglalása: Balázs Mihály: *Megjegyzések János Zsigmond valláspolitikájáról*. Credo. Evangélikus Műhely. A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata, 14. évf. (2008) 1–2. sz. 67–93., különösen 73. skk., 80.

ellen fordult evangélikus, illetve szakramentárius tanokat valló alattvalói között. 1568–1569-re változott a helyzet, akkor János Zsigmond már biztosan az antitrinitárius tételek híve volt.³⁰

Közvetlen források hiányában nehéz eldönteni, hogy e sorozatos változások miként befolyásolták az udvari templomként működő székesegyház sorsát. Az ifjú fejedelem halálakor a székesegyház patrónusa is, lelkészei is az új áramlat hívei lehettek, ők celebrálták ünnepélyes temetését is, melyen a gyászbeszédeket Dávid Ferenc és Johann Sommer mondta. A temetéssel kapcsolatos kiadások fedezetéről a fejedelem 1567-es végrendeletének (modern számozás szerinti) 42. szakaszában szűkszavúan intézkedett, költségeinek kiegyenlítését a testamentáriusokra hárította.³¹ Szamosközynek az „újonnan állított síremlékre” (*novo posito monumento*) vonatkozó későbbi utalása azonban anakronikus. Ugyancsak anakronikus, részben talán éppen Szamosközy információján alapszik az 1598-ban Gyulafehérvárott is megfordult Istvánffy Miklós hasonló tartalmú kijelentése is.³² A valósághoz legközelebb a temetés résztvevőjeként szemtanúnak tekinthető Forgách Ferencnek az előbbi jegyzetben idézett véleménye állhat. Szerinte János Zsigmond koporsóját anyja addigra már elkészült sírjába/sírboltjába (?) földelték/helyezték (?) el. Nehezen hihető ugyanis, hogy az általunk vizsgált síremlék a temetés idejére már elkészült volna, ahogyan az is, hogy a királyné stílusában egyező tumbája már készen lett volna. A két tumba azonos anyaga, kiképzésük, díszítésük módja, egymáshoz való viszonyuk ugyanis a végrendelet szövegével egyetemben arra utal, hogy mindkettő a testamentumos urak, a fejedelmi végrendelet végrehajtói – Csáky Mihály (1492–1572), Hagymási Kristóf (1510–1577), Bekes Gáspár (1520–1579) és Stanisław Nieżowski (1520 k. –1573), valamennyien unitáriusok³³ – megrendelésére készülhetett el az ifjú fejedelem halála után, talán – tekintettel a végrehajtók sorsának alakulására is – még 1572 előtt. A tumbák Erdélyben szokatlan kőanyagára és stílusára találunk még példát az 1559-ben meggyilkoltatott s eredetileg Gyulafehérvár külvárosi templomában³⁴ eltemetett Kendi-fivérek szintén 1571 után állított székesegyházbeli közös tumbájának fennmaradt két, egykor a sírláda rövid oldalait képező töredékén is (9. és 10. kép).³⁵ Ezekre is tekintettel arra kell tehát gondolnunk, hogy a felsorolt síremlékek mindegyike Gyulafehérvárott és erdélyi

³⁰ Balázs: *Megjegyzések*, 84.

³¹ Heckenast: *János Zsigmond végrendelete*, 162.

³² „...cadaver ... principis ... ex arce in templum deductum esset, marmoreoque sepulchro compositum, ...” Isthvanfi, Nicolai, Pannoni *Historiarum de rebus ungarici libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622. 521.; Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. I/2. köt. S. a. r.: Benits Péter. Budapest, 2003. 473. utóbbi fogalmazása részben egyezik a szemtanú Forgách Ferenc szövegével: „Ex arce tantum deductus est, et in tumulo matris humatus.” *Ghymesí Forgách Ferencz magyar históriája (1540–1572)*. Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyz. Közli: Majer Fidél. Pest, 1866. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptorum, 16.) 470.

³³ Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Budapest, 2009. 161–196.; Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszűléséig*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2012. Passim.

³⁴ Isthvanfi: *Historiarum*, 388.

³⁵ Mikó: *Báthory István király*, 125. skk.; uő: *Csatajelent János Zsigmond erdélyi fejedelem (+1571) gyulafehérvári síremlékén*. In: Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 2000. március 17. – szeptember 24. Budapest, 2000. IV–17. 299.; Mikó Árpád: *Gótika és barokk között. A reneszánsz művészet problémái a kora újkori Magyarországon*. In: Mikó Árpád – Verő Mária – Jávorka Anna (szerk.): *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2008. március 28. – 2008. július 27. I. Budapest, 2008. 252–253.; uő: *A reneszánsz Magyarországon*. [Budapest, 2009.] 172., 173–174.

kőanyagból készült. A síremlékek létrejöttét övező bizonytalanság, a rájuk vonatkozó adatok szűkszavúsága sem teszi lehetővé, hogy komolyan mérlegeljük a forrásainkban feltűnő egyetlen mester, az olasz „magister Castillio Italus lapicida” esetleges közreműködését. Két évvel János Zsigmond halála előtt, 1569 júliusában utal egy oklevél ennek a mesternek a gyulafehérvári házára.³⁶ A kétségtelenül kőszegéssel foglalkozó északolasz (?) mesterember talán megszerezhetette, esetleg meg is munkálhatta a különleges kőanyagot, azonban sem korábbi, sem 1571 utáni működéséről nem rendelkezünk kézzelfogható bizonyítékkal. Ezzel szemben valószínűnek látszik, hogy az utóbbi idők restaurálási munkái folyamán Gyulafehérvárott az érseki palota déli szárnyának emeletén felfedezett három *in situ*, valamint a velük egyező faragványból származó, későbbi javítások során másodlagosan felhasznált, viszonylag nagy számú, egyaránt ión pilaszteres szarkövekkel és osztókkal tagolt hármastáblak-töredék³⁷ a János Zsigmond idejében végbement – mindaddig csak írott forrásból ismert³⁸ – jelentős palotabővítéshez köthető. Így a tumbákon is mindegyre feltűnő, lendületes volutás motívumok készítőjéről is elképzelhető, hogy kapcsolatban lehetett az ablaksort ki-vitelező mesterrel/mesterekkel.



9. kép

Kendi Ferenc és Antal síremléke (töredék) (A szerző felvétele)

³⁶ János Zsigmond királyi könyve. 1569–1570. Mutatókkal és jegyzetekkel közlése: Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. Kolozsvár, 2003. 141. sz. (Thorda, 1569. július 2.)

³⁷ Asztalos György: *Kőrestaurátori munkák a Szent Mihály-székesegyházban 2008 és 2011 között*. In: Knecht (szerk.): *Élő múltunk*, 112.

³⁸ Szamosközy, 112. Idézi: Balogh: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek*, 288.; Mikó: *A reneszánsz Magyarországon*, 171–172.; uő: *A reneszánsz művészet története Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2011. 200–201.; Kovács András: *Mikó Árpád A reneszánsz művészet története Magyarországon című akadémiai doktori értekezéséről*. Opponensi vélemény. 8–9. (<http://real-d.mtak.hu/526/5/Kov%C3%A1cs%20Andr%C3%A1s.pdf>, letöltés: 2020. máj. 18.), valamint *Művészettörténeti Értesítő*, 63. évf. (2014) 1. sz. 177–200.



10. kép

Kendi Ferenc és Antal síremléke (töredék) (A szerző felvétele)

Az előbbi áttekintés alapján állíthatjuk tehát, hogy János Zsigmond és Izabella síremlékeit Gyulafehérvárott készíthette egy helyben működő, előttünk ismeretlen, inkább építészeti tagozatok faragásában, mint alakos szobrászatban jártas kőfaragó, mindeddig pontosan meg nem határozott, de részben kétségtelenül lengyel kötődésű előképekre támaszkodva. Ezek azonosítása valószínűleg pontosítja majd a két síremlék keltezését is. Ha az 1571–1572 körüli keltezés bizonyítást nyer, akkor a gyulafehérvári síremléken a lengyel származású huszárok legkorábbi ábrázolásainak egyikét szemlélhetjük.